

Є. І. Сохацька

ПОДВИЖНИКИ УКРАЇНСЬКОГО ДУХУ

[В. Горбатюк. *З-під трави забуття. Подільські шляхи українських письменників* [Серія «Хранителі рідного слова»]. – Хмельницький, 2011. – 222 с.]

У часи відновленої української державності доброю традицією стала поява розвідок про маловідомі чи забуті сторінки української історії. Початком цього процесу треба вважати 1992 р., коли було прийнято постанову Верховної Ради про увічнення жертв політичних репресій 1917-1991 років. Упродовж 20-ти років вийшло 74 томи, у яких зібрані документи, що свідчать про злочини радянської влади та подано списки постраждалих від політичних репресій. За свідченням Олега Бажана, співробітника Інституту історії НАН України, зібрано інформацію про близько 700 тисяч осіб (див. «День». – 2012. – № 8-9. – С. 6-7).

У річище названої проблеми повністю вкладається сумлінне й глибоке дослідження Василя Горбатюка. Воно є ніби органічним продовженням його роману «Кручі» (2008 р.) – історії про драматичні події в рідному селі упродовж 10-40-х рр. ХХ ст.

Книгу В. Горбатюк готував не рік-два. Для її написання автор опрацював відкриті за часів Незалежності солідні архіви, зокрема Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), СБУ, періодики та літературознавчих матеріалів.

У дослідженні можна виокремити такі групи матеріалу: I – про особистості, дотичні до Івана Огієнка, ректора К-ПДУУ, II – до міста Кам'янець-Подільський, III – до Хмельниччини, IV – про кам'янчан і подолян, які опинилися в діаспорі. Останній розділ книги («Другої зустрічі не було...») є особистим спогадом автора про незабутню зустріч з Григором Тютюнником у Києві.

Історію появи й функціонування К-П ДУУ, фундатором і першим ректором якого судилося стати І. І. Огієнкові (1918-1920 рр.), достатньо висвітлено в українській гуманітаристиці (О. Завальнюк, О. Комарніцький, А. Трембіцький, І. Тюрменко). Однак чимало посутнього до історії цього «вогнища української освіти й культури» знаходимо у дослідженні В. Горбатюка. Це передусім стосується статті «Злети і трагедія життя Костя Широцького» (С. 41-54). Автор **уперше** вводить в обіг листи К. Широцького, адресовані Іванові Огієнкові. З них ми дізнаємося про його біографію (curriculum vitae), написану ним самим. У них подані відомості про глибоку й різносторонню освіту К. Широцького: закінчив теологічні курси Подільської духовної семінарії, артистично-промислової школу у м. Кам'янці-Подільському, 1906 року вступив

до Петербурзького університету на історико-філологічний факультет, який закінчив 1910 р. Був залишений при університеті як магістрант на кафедрі історії та теорії мистецтва. Восени 1915 р. був зачислений до складу приват-доцентів Петроградського університету. Свято Волі (19.03.-1.04.1917 р.) привело й його за покликком серця до Києва, до участі в українському відродженні. Він стає лектором щойно заснованого (1917 р.) Українського народного університету в Києві, де викладав курс історії українського мистецтва XIII-XV ст.

Професором цього ж університету був й Іван Огієнко. При названому університеті у 1918 році була заснована Комісія для відкриття по містах України вищих шкіл як філій Київського народного університету. Іван Огієнко був секретарем цієї Комісії (голова – М. Ганицький). Коли за ініціативою кам'янець-подільської громадськості, передусім О. Пашенко, О. Шульмінського, постало питання про відкриття у Кам'янці на Поділлі університету і було призначено гетьманом П. Скоропадським ректором І. Огієнка (липень, 1918 р.), Кость Широцький звертається до І.Огієнка з проханням зарахувати його викладачем університету з курсу історії мистецтва. «Щиро прошу Вас, не гніваючись на мене за сі турботи, віддати колись лише одну хвилину часу мені і написати – дати пораду, яким чином попадати в Кам'янець. Я ж буду за се завше мати приємну повинність чимось служити Вам» (с. 44). Листів до Івана Огієнка у книзі подається аж дев'ять. У них подано перелік його наукових праць (головно з історії мистецтва), йдеться про його хворобу, перші ознаки якої набув ще у Петербурзі (хвороба шлунку), про обставини особистого життя (просьба допомогти його молодшому братові Степану навчатися в гімназії при університеті, директором якого був І. Огієнко) та ін.

Однак за станом здоров'я К. Широцький так і не приступив до виконання своїх обов'язків екстраординарного професора К-ПДУ університету. Не приїхав він через хворобу і на відкриття університету, яке урочисто відбулося 22 жовтня 1918 року. Згодом йому надається відпустка за станом здоров'я до осіннього семестру 1918 року. До речі, довідку про стан здоров'я підписав лікар університету Кость Солуха (12 вересня 1919 року). А 13 вересня Кость Широцького не стало, про що сповіщалося в телеграмі з Ладижина (проживав у с. Білоусівка біля Ладижина). На телеграмі, яка збереглася в ДАХО, дописано: «Осиротілій родині висловлюю своє щире співчуття з приводу великої втрати». Підпис: «Ректор університету Огієнко» (с. 52). Телеграми-співчуття на адресу ректора І. Огієнка прислали Голова Ради Міністрів УНР І. Мазепа (шкільний товариш К. Широцького по Київському університету), Головний Отаман Війська УНР С.Петлюра і член Директорії А. Макаренко. В останній зазначалося: «Немає слів, щоб висловити безмежний жаль від незамінимої втрати в особі любого сина України професора Широцького – славетного вченого та захватного дослідника прекрасної старовини нашого розкішного Рідного Краю. Прошу Вас і Професорську Раду Університету прийняти моє глибоке сердечне співчуття» (с. 53).

Факт, гідний подиву! Чи багато таких співчуттів одержали родини, які втратили славних науковців, артистів в сучасній Україні? Оце і є показником моральності нашої влади!

Такий дещо детальний переказ статті про К. Широцького є зразком застосованої дослідником (В. Горбатюком) методики до інших постатей. Спочатку визначається їх місце в культурно-історичному просторі України, подається біографічна довідка (це безцінний матеріал книги, він є свідченням глибоких

пошуків автором архівних матеріалів, наведення довідок від родичів, від односельців) і завершується стаття (або розбавляється при подачі біографічних даних) аналізом громадсько-наукової чи творчої діяльності (поетичної, якщо мова йде про поетів) тієї чи іншої особистості.

За такою схемою, з використанням архівних даних, подаються міні-портрети студентів Огієнківського університету Андрія Розенкранца (псевдонім Каштан Карий) (с. 86-94), Валер'яна Поліщука (с. 82-85), В. Свідзінського (с. 55-63), Микити Годованця (с. 22-33), студентів, які вступали при І. Огієнкові, а стали студентами уже за Радянської влади (після листопада 1920 р.) – Юхима Філя (с. 105-114), Івана Дніпровського (Шевченка) (с. 64-74), викладачів К-ПДУУ С. Риндика (с. 95-99) і Д. Бузька (с. 75-80).

Колоритними, багатими на фактичний матеріал за архівними знахідками є портрети студентів Кам'янець-Подільського ІНО Варфоломія Кириленка (с. 113-119), Тереня Масенка (с. 120-127), Олексія Кудзича (с. 128-133) та Давида Копиці (с. 134-138).

Цим статтям-портретам можна дати назву «літературні портрети», бо в них подається характеристика їх літературної спадщини, – зокрема Тереня Масенка, Давида Копиці. Ці розділи можуть бути за глибоким рівнем літературознавчого аналізу вдячним матеріалом-доповненням до «Історії новітньої української літератури» до спецкурсів про українську літературу 20-х рр. ХХ ст.

Всі оці названі портрети входять у другий розділ книги, який має назву «На високих берегах Смотрича». Назва напрочуд влучна, зразу орієнтує читача на кам'янецький горизонт української дійсності 20-х років ХХ ст., осяяний молодечою енергією, завзяттям, бажанням молоді прислужитися Українській державі, статі її повноцінними громадянами – грамотними, освіченими, талановитими. Сучасній молоді є з кого брати приклад!

Кам'янецький літературний горизонт розширюється у книзі розповіддю про діяльність у місті Сави Божка (с. 100-104), організатора кам'янецької філії літературної організації «Плуг», редактора газети «Червоний кордон». Його діяльність у Кам'янці влучно охарактеризував Терень Масенко (був відповідальним секретарем «Червоного кордону») у віршованому романі «Степ». Сава Божко зображений центральною фігурою у товаристві молодих літераторів, що об'єднувалися навколо «Плугу»:

*... Тонуть руські і польські фільварки
То в куцах, то в густих деревах.
А студенти насаджують парки
Між кварталами, на пустирах.
А над Кам'янцем сонячні плеса,
Журавлів заворожений лет.
Садять ясені Кундзіч Олекса
І професор Драй-Хмара, поет.
Гурт юнацький когось тут підносить
І шукає собі ватажка:
Ось редактор лопату просить,
Вже дубок у руках Божка,
Сава кличе: «Хай Біг помагає!
Хоч і кажуть, що Бога нема».
Він копає. Уже огортає
І своє деревце з усіма (с. 123)*

Доповненням до кам'янецького літературного горизонту є стаття про Кліма Поліщука (с. 139-143), який друкувався у кам'янецькій газеті «Трудова громада» (1919-1920 рр.).

Наукова порядність В. Горбатюка – одна із рис його дослідницького почерку. Скрізь, де це доречно, він відзначає тих, хто був першопрохідцем у поверненні тих чи інших імен. Раз у раз у книзі заслужено згадуються такі подільські (хмельницькі) дослідники, як М. Мачківський, В. Мацько, Б. Гришук. Так, дізнаємося, що першим «відкривачем» забутого Кліма Поліщука був Микола Мачківський (с. 139). Удача «посміхнулася» й В. Горбатюку: він віднайшов у газеті «Трудова громада» вірш Кліма Поліщука «На вигнання» (1919 – 16 жовтня), підписаний криптонімом «К.П.». Це одне із **«відкриттів»**, наявних у книзі В. Горбатюка. До інших можна віднести розповідь про появу у місті педагога та етнографа Петра Чуйкевича, про участь М. Чирського у національно-визвольних змаганнях, розкриття псевдоніма «Анатоль Юриняк» та ін. Такі «відкриття», безперечно, збагачують літературну та суспільно-політичну панораму як Кам'яниччини, так і Хмельниччини, а загалом – України. У неї вписуються розповіді про А. Димінського, сім'ю Тулубів, П. Богацького, М. Годованця, про перебування у Кам'янці В. Сосюри, у с. Смотрич – Б. Антоненка-Давидовича (Давидова), про перебування на Хмельниччині Миколи Сарми-Соколовського (с. 173-177), про Григорія Голоскевича, видатного мовознавця і громадського діяча, уродженця с. Супруньківці, що на Кам'яниччині, члена Правопописної комісії під орудою І. Огієнка (1918 р.) (с. 144-147), про молодих звитяжців, борців за українську справу Герася Соколенка (с. 178-183) й Миколи Болкуна (с. 184-188) та ін.

Один лише перелік цих імен повинен викликати зацікавленість матеріалом книги, бажання прочитати її, щоб не згасла наша історична та культурна пам'ять.

Фактологічний рівень дослідження В. Горбатюка забезпечується як введенням у виклад архівних матеріалів, як уже зазначалося, так і помірним цитуванням мемуарних. Автор послуговується мемуарами Г. Костюка «Зустрічі й прощання», мемуарно-літературним дослідженням Г. Гусейнова «Господні зерна», спогадами І. Дзюби та С. Сверстюка. Назване, безперечно, додає науковій цінності виданню.

Однак, у деяких місцях не витримується науковий рівень дослідження. Якщо у більшості випадків зазначають джерела, то у деяких вони подаються без назв. Наприклад, на с.12 наводиться цитата зі спогадів Миколи Плевака про Андрія Димінського, але не зазначено, де вони знаходяться. На с. 151 маємо таке твердження у статті про Миколу Чирського: «Ім'я Миколи Чирського виходить з небуття. З'явилися публікації про нього з-під пера Віталія Мацька, біографічний нарис, на жаль, трагічно загиблого Леоніда Куценка з Кіровограда». Однак назв публікацій не подається. Варто було назвати книгу-відкриття Леоніда Куценка «Дон Кіхот з Кам'янця-Подільського Микола Чирський. Літературний портрет (К., 2005. – 47 с.).

Можна назвати й інші похибки, що стосуються наукового рівня книги. На с. 7 йдеться про три подорожі Т.Шевченка в Україну. Їх було дві: 1843 і 1859 роки. 1845 року – він переїхав в Україну на постійне місце проживання. На с. 79 критик Хвиля названий Андрієм (напевне, Ананієм треба).

Рецензована книга, впевнена, знайде свого вдячного читача, усіх тих, хто цікавиться історією й культурою рідного краю.

Книга, безумовно, розворушить нашу пам'ять, змусить схилитися перед пам'яттю тих, хто в ім'я української національної ідеї пішов на Голгофу, знайшов передчасну могилу, заготовлену сталінським режимом. 1937 р. у Сандармосі були

розстріляні Валер'ян Поліщук і Клим Поліщук, одержав кулю в лоб (чи швидше, в потилицю) Д. Бузько, згорів у полум'ї, запаленому НКВС, В. Свідзінський, пропали сліди К. Карого, відбули заслання М. Годованець і М. Сарма-Соколовський, природна смерть врятувала від розстрілу І. Дніпровського (Шевченка) і М. Чирського...

У річницю Великого Терору (75-річчя, 1937 р.) книга В. Горбатюка змушує згадати невинно убієнних і замучених, людей зламаної долі. Пам'ятаймо про них!

Впевнена, що В. Горбатюк, урадуваний успіхом, продовжить свої пошуки і порадує нас новими літературними «відкриттями». Бо по духу він справжній подвижник. Його книга – це вагомий крок до створення літературно-культурної енциклопедії Поділля. Наступними книгами із цієї серії могли б бути видання записів А. Димінського, поезій М. Чирського, В. Кириленка, Г. Соколенка і М. Болкуна.

Будемо сподіватися!

Отримано: 10.03.2012 р.